

VĚTY S DATIVNÍM SAMEMU V POLŠTINĚ

Pro strukturální typ polské věty je důležité vyjadřování činitele dativem, kterému se říká činitelský nebo subjektivní dativ. Stranou ponecháváme otázku, zda tento dativ patří do plánu obsahové výstavby věty¹ nebo do plánu gramatické výstavby věty.² Rovněž tak nehodláme zde podrobněji rozzebírat, v kterých případech jde o dativ subjektu a v kterých o adverbialní určení.³

V naší úvaze si chceme povšimnout vyjadřování dativního *samemu* v dnešní polštině, a to u neurčitých a jmenných tvarů slovesných (u infinitivu, verbálního substantiva a participií), a upozornit na časté přesahy činitelského *samemu* v hovorovém jazyce rovněž k určitému slovesnému tvaru.

Nejprve materiál.

I. Činitelský dativ u infinitivu.

1. V jednočlenné infinitivní větě:

a) v nezávislém postavení: *Zostać na polu samemu i w nocy*. Varšavský slovník. *Ale jest na to chyba jedna rada: samemu takže pojechać na urlop*. Z tisku. *Znowu samemu gotować przy trojgu dzieciach?* Brod.-Hon.

b) v závislém postavení (po modálních, fázovém a jiném slovese, nebo po predikativním výrazu typu *można*, *trzeba*, *łatwo* apod.): *Czy mogą samemu robić zdjęcia kolorowe?* Z tisku. *Proszę samemu zamknąć*. Úzus. *Nie boję się chodzić samemu po górach*. Brod.-Hon. *Nikt nie próbuje niczego załatwić samemu w urzędach*. Z tisku. *Samej to się bałam chodzić po lesie*. Brod.-Hon. *Nie można samemu pójść*. Úzus. *Czy tak trudno przekonać się samemu?* Z tisku. *Łatwo sprawdzić sobie samemu*. Z dialogu. *Trzeba to najpierw samym obmyślić*. Brod.-Hon.

2. V souvětí, ve vedlejší větě infinitivní po spojkách *by*, *aby*, *żeby*, nebo ve vedlejší větě různé členské platnosti po predikativních výrazech ve vazbách s infinitivem: *Aby samemu wyróżnić ten czy inny znak i ustalić jego sens, konieczna jest pilność*. Z tisku. *Włóczyki, żeby zrobić samemu, też w sklepach nie uświadczysz*. Z tisku. *Wówczas Siwy nie rozumiał niczego i tego też, że cały problem polega tylko, czy dać się zabijać czasowi, czy zabić się samemu*. Brod.-Hon. *Poprzednim razem pisałem o pokrowcu na materac z pianogumy, który można*

¹ B. Ilek, *Volba a postavení subjektu v ruštině a češtině*, Havránekův sborník, Praha 1954, 275–295.

² J. Popela, *K syntaktické podstatě tak zvaného dativu subjektu v současné ruštině*, Bulletin VŠRJI III, Praha 1959, 41–70. Srov. rovněž v tomto sborníku: *K pojmu predikace*, str. 119n.

³ M. Brodowska-Honowska, *Przysłówkowe samemu*, PF XVIII, 3, 277–293. Při citování dokladů zkracuji na Brod.-Hon.

wykonać samemu. Z tisku. Na rysunku pokazuję tapczan dwuosobowy, który nietrudno zmajstrować samemu. Z tisku.

Subjektového dativu u infinitivu s tvary osobních zájmen si povšiml Z. Klemensiewicz, jež ve svém Nárysu polské skladby zařazuje tento typ k bezpřisudkové základní větě dvojici (zwizæk główny bezorzeczeniowy), přičemž za gramatický podmět označuje infinitiv (!): *Mnie tu ani żyć, ani umierać. Tobie być księdzem.*⁴

II. Činitelský dativ u substantiva verbálního.

Konstrukce s dativem subjektu má modální ráz. Vyjadřuje se jí žádoucnost, vybidnutí, přání nebo zákaz, v kladném kontextu je řidší:

Uprasza się o niepobieranie towaru samemu. Napis v obchodě. Chodzi właśnie o dobranie materiału samemu. Z dialogu. Skrócenie samej płaszczka dla mnie nie jest problemem. Z dialogu. Jest, proszę pana, rzeczą niemożliwą dopasowanie tego samemu. Z dialogu. Podróżowanie samej do Pragi było mi nie na rękę. Z dialogu.

Poněkud jiný typ dativní subjektové konstrukce se substantivem verbálním uvádí W. Doroszewski: *Bośnia nie była Turkom do wzięcia.*⁵

Z materiálu Brodowské-Honowské vyjímáme: *Wykonanie tego przedsięwzięcia samemu jest niemożliwe. Chodzenie samemu na przemyt jest niebezpieczne. Zbyt dalekie wypływanie samemu w morze jest niebezpieczne. Wystawienie się samemu na niebezpieczeństwo nie jest godne pochwały.*

Tento typ jde „přes čáru“ od vlastního verbálního substantiva k dějovému jménu: *Opieka domowa nie pozwoliła na jazdę do Krakowa samemu ze względu na zdrowie. Brod-Hon. Babka nie zgodziła się na podróż samej do Warszawy. Z dialogu.*

III. Činitelský dativ u participií.

1. u přechodníku přítomného a minulého. Existuje několik typů činitelského dativu u přechodníku, a to

a) shodný typ (shodný nikoliv ve smyslu syntaktické kongruence), je-li podmět věty hlavní ve vztahu k činitelskému subjektu u přechodníkové konstrukci: *Swoją drogą medal mu się należy za odwagę: powiedział angielskim mężczyznom, samemu będąc jednym z nich — że nie są pod każdym względem naj.* Z tisku.

b) Neshodný typ, u něhož mohou nastat v podstatě dva případy:

ba) činitelský dativ má v přechodníkové konstrukci podobu singulárovou — „samemu“, kdežto gramatický subjekt hlavní predikace (resp. signál plurálu — příslušný tvar osobního zájmena) je v plurálu: *Jadąc samemu, bez pomocy „holownika“, zajmujemy zawsze środek swojego pasma jezdní. Z tisku. Robiąc więc meble samemu, można wybrać taką wysokość siedziska i głębokość, jaka nam najbardziej odpowiada, stosowną do wzrostu, tuszy itp.* Z tisku.

bb) Činitelský dativ není v přímém vztahu k subjektu věty hlavní, protože ta je neosobní: *Chcąc samemu zdenerwować przeciwnika, trzeba mocno naciskać.* Z tisku.

Příklady na dativní *samemu* s přechodníkem přítomným: *Idąc samemu nocą można być bardzo przestraszonym przez kuropatwy. Każdy człowiek zdolny jest zachować własną ludzkość, samemu odsuwając się jak najdalej od wykonania. W imię tego liberalizmu, będąc stuprocento-*

⁴ Z. Klemensiewicz, *Zarys składni polskiej*, 2. vyd., Varšava 1957, 38.

⁵ W. Doroszewski, *O kulturę słowa. Poradnik Językowy*, Varšava 1962, 87.

wym abstynentem, częstuje nas przy okazji przeróżnymi frymuśnymi trunkami. Všechny doklady Brod.-Hon.

Příklady na dativní *samemu* s přechodníkem minulým: *Samemu naprawiwszy piecyk, można było zrezygnować z usług tego rzemieślnika. Z dialogu. Samemu wyszedłszy na spacer, mogłem spokojnie pomyśleć o swoich sprawach. Z dialogu.*

2. U přičestí na *-no/-to*. Přísně vzato jde o přičestí pouze geneticky, dnes je to préteritální neosobní tvar. I u něho se někdy cítí potřeba vyjádřit vztah k činiteli dativem. Tento typ je však poměrně řídký a není plně spisovný: *Samemu nigdy by nie dokonano tych odkryć. Z tisku. Nigdy by samemu nie osiągnięto takich rezultatów. Z tisku. Wątpię, żeby samemu to wszystko zorganizowano. Z dialogu. Odkąd to samemu zdecydowano o takich sprawach? Z tisku.*

S neosobním přičestvovým typem na *-no, -to* se subjektivním dativem je synonymický reflexivní typ s dativním *samemu*, který je častější. Příklady:

My oboje mijamy się tak, jakby nikogo nie było, jakby szło się samemu pustym korytarzem. Albo to kiedy wiadomo, czy się samemu czegoś nie doliczyło, nie zapomniało, nie zgubiło? Nie można pojąć krzywdy, jeżeli jej się samemu nie doznało. Miłą jest dla istoty ludzkiej rzeczą widok niepowodzenia tam, gdzie się samemu nakręciło karku. Všechny doklady Brod.-Hon. Další příklady: Gdy się samemu nie strzela, nie można zwoycięzać w meczach piłkarskich. Z tisku. Na pewno dlatego coraz więcej słyszy się lub samemu opowiadą o sprawach związanych z motoryzacją. Z tisku. Polityka jest zdolnością do przewidywania nieuniknionego biegu wydarzeń historycznych, przynajmniej przewidywania, jeśli samemu jest się za słabym, by je zorganizować. Żukr.

IV. Činitelský dativ u slovesa v tvaru určitém.

Systémový tlak konstrukcí s dativem činitele se projevuje v tom, že dativ proniká rovněž k vazbám s finitním slovesným tvarem. Tyto konstrukce mají expresivní ráz a vyskytují se výhradně v hovorovém jazyce. Příklady:

Powiedz, samemu wycinałeś? Z dialogu. Lubi samemu rysować. Z dialogu. Czy mogą samej skasować? Z dialogu. (Tato vazba vznikla patrně synonymickou obměnou „náležitě“ neosobní vazby s predikativním výrazem a činitelským dativem: Czy można samej skasować?) Samemu nic nie wskórasz. Samej źle się czuje. Samemu nie zwykł się upominać. Doklady Brod.-Hon.

Ptáme se nyní po příčině tohoto šíření dativního *samemu* v dnešní polštině. Brodowska-Honowska správně poukazuje na jeden motiv — na konotační sílu infinitivu, který determinuje syntakticky užití dativu v objektovém typu: *samemu go (sc. krzyż) ponieść kazali*, nebo v predikativním typu: *wdowie dłużej żywie być przygodziło się*.⁶

Na šíření dativního *samemu* mají nepochybně vliv rovněž časté jednočlenné věty s predikativními výrazy *trzeba, wolno, przykro, trudno, pora* apod. a „řád-ným“ subjektivním dativem typu

$$V_{\text{pred}} + S_{\text{dat}} + \text{Inf}$$

Příklady: *trzeba mi wracać, wolno mi sądzić (tak), pora nam iść*. A tedy: *trzeba samemu wracać, pora samemu zastanović się (nad tym) apod.*

Rovněž v neosobních větách (nereflexivních i reflexivních) s činitelským dativem lze patrně vidět opěrnou modelovou konstrukci pro dativní typy se *samemu*. Jde o typ vyjádřený symboly:

$$V_{\text{tmp}} + S_{\text{dat}} + \text{Inf} \text{ resp. } V_{\text{refl}} + S_{\text{dat}} + \text{Inf}$$

⁶ L. c., 292–293.

Příklady: *Nie było komu słuchać. Nie chciało mi się pójść.* A tedy: [*Najpierw się zbiera fotosy gwiazd.*] *Potem samej // samemu marzy się, żeby gwiazdą zostać. Z tisku. Nie chce się powtarzać własnych słów, które samemu napisało się. Z tisku.*

Lze jistě souhlasit s Brodowskou-Honowskou, že o pronikání dativního *samemu* do hovorového jazyka rozhoduje citové zabarvení, jež taková vazba má.

Podobně jako *sam* se chovají rovněž jiná modální adjektiva *każdy* (*każdy* z osobna), *żaden*, *wszystek* a *jeden*. Příklady: *Czy tak trudno każdemu przekonać się? Czy tak ciężko każdemu zrozumieć? Każdej z osobna prac w domu to niewygodne. Wszystkim od razu niesposób pojechać na urlop. Zbyt dalekie wypływanie jednemu // jednej w morze jest niebezpieczne. Mówi się: samowtór, samotrzec pójść, a jak jednemu pójść, to się powie w pojedynkę.* Všechny doklady jsou z mluvené řeči. Je možné, že v písemném projevu se podobný subjektový dativ nevyskytne. Jelikož se mi dosud nepodařilo shromáždit dostatek průkazného příkladového materiálu, spokojuji se v tomto příspěvku s upozorněním, že se vazby s dativem subjektivním neomezují pouze na typ se *samemu*.

Zvláštní zmínky si ještě zaslouhuje gramatická povaha dativního *samemu* v uvedených případech s neurčitými i určitými slovesnými tvary. Setkáváme se v podstatě se dvěma případy:

1. Srozdovou a číselnou kongruencí: *samemu, samej, samym*. Ta ukazuje, že existuje povědomí gramatické souvislosti se subjektem, jak je to patrné z příkladů, uvedených již výše: *Samemu wyszedłszy na spacer, mogłem spokojnie pomyśleć o swoich sprawach. Samej to się bałam chodzić po lesie. Trzeba to najpierw samym obmyśleć.* V těchto případech jde o skutečný dativ subjektu.

2. S gramatickou neshodou. *Samemu* se používá jako univerzálního tvaru pro mužský i ženský rod, pro jednotné i množné číslo: (hovoří žena, gram. subjekt je v ženském rodě) *Sądze, że to właśnie tak najlepiej, pójść najpierw samemu na zwiedzanie miasta. Zamiast samemu coś wymyślić polegacie tylko na nich.* Z dialogu. Takové případy bychom mohli společně s Brodowskou-Honowskou považovat za adverbialní určení.⁷

Závěrem můžeme shrnout:

Věty s dativním *samemu* jsou v dnešní polštině, především v hovorovém jazyce, velmi rozšířené zejména u neurčitých a jmenných tvarů slovesných, tedy u infinitivu, substantiva verbálního a participií. Dativní *samemu* však přesahuje v hovorovém jazyce v polštině k určitým slovesným tvarům. Pokud jde o větněčlenskou platnost dativního *samemu*, není názorové jednoty. Vedle čistě subjektové funkce se vyskytují rovněž případy, kdy *samemu* není vázáno přímo na sloveso, nýbrž vztahuje se k celé výpovědi jako adverbialní určení.

Při dalším studiu vyjadřování dativního *samemu* v polštině bude nutné podrobně prozkoumat jeho poměr k nominativní synonymické vazbě (typ *zamiast samemu coś wymyślić // zamiast sam coś wymyślić...*). Dále bude prospěšné konfrontovat polský stav s ruštinou, ale také s češtinou. Pro ruštinu máme spolehlivý základ v Ilkově studii⁸ a pro češtinu v Poldaufově studii.⁹ Historické kořeny vzniku konstrukcí s dativním *samemu* v polštině vyložila Brodowska-Honowska.¹⁰

⁷ „Za przysłówkowością naszego *samemu* świadczy zarysowująca się w moich ankietach i w części wypowiedzi z języka potocznego skłonność kobiet do używania raczej form *samemu*, nie *samej*, co prawda tylko w zakresie zwrotów bezosobowych“. L. c., 282.

⁸ Srov. pozn. 1.

⁹ I. Poldauf, *Místo dativu ve výstavbě věty*, Slavica Pragensia, Praha 1962, 335–345.

¹⁰ L. c., 283 n.

Vysvětlivky zkratek:

Brat. — R. Bratny: *Kolumbowie rocznik 20*, Varšava 1957.

Žukr. — W. Żukrowski: *Skapani w ogniu*, Varšava 1961.

DATIVSÄTZE MIT *samemu* IM POLNISCHEN

Die Dativkonstruktionen mit *samemu* im heutigen Polnischen, die so häufig besonders in der Umgangssprache gebräuchlich sind, beschränken sich nicht nur auf Infinitiv-, Gerundial- und Partizipialsätze, sondern sie greifen auch zu den Konstruktionen mit Verbum finitum über. Der Subjektdativ mit *samemu* ist im Polnischen und auch im Russischen erhalten. Diesen Subjektsdativkonstruktionen entsprechen im Tschechischen Subjektsnominativsätze. Vom historischen Standpunkt aus gesehen, handelt es sich um alte Dativkonstruktionen, die eine allgemein slavische Erscheinung darstellen.

